

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

ELEKTRONİK MÜZİKTE KÜLTÜREL MELEZLİK
OLGUSU: DJ İPEK VE MERCAN DEDE ÖRNEKLERİ

THE CASE OF CULTURAL HYBRIDITY IN
ELECTRONIC MUSIC: EXAMPLES OF DJ İPEK AND
MERCAN DEDE

Caner ÖZBEK*
Ümit Kubilay CAN**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Özbek, C. ve Can, Ü. K. (2021). Elektronik Müzikte Kültürel Melezlik Olgusu: DJ İpek ve Mercan Dede Örnekleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), 146-159.

Özbek, C. and Can, Ü. K. (2021). The Case of Cultural Hybridity in Electronic Music: Examples of DJ İpek and Mercan Dede. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (27), 146-159.

 10.29228/kesit.51051

Geliş / Submitted / Отправлено: 24.04.2021
Kabul / Accepted / Принимать: 23.06.2021
Yayın / Published / Опубликованный: 25.06.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

* Müzikolog, Kocaeli Üniversitesi, cnrzbk@gmail.com

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, kubilay.can@kocaeli.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

ELEKTRONİK MÜZİKTE KÜLTÜREL MELEZLİK OLGUSU: DJ İPEK VE
MERCAN DEDE ÖRNEKLERİ¹

THE CASE OF CULTURAL HYBRIDITY IN ELECTRONIC MUSIC: EXAMPLES
OF DJ İPEK AND MERCAN DEDE

Caner ÖZBEK

Doç. Dr. Ümit Kubilay CAN

Öz: Günümüzde özellikle iletişim teknolojileri alanında meydana gelen gelişmeler ışığında, kültürler arasındaki hareketlilik zaman ve mekân kavramlarının dışına taşınmış bir durumdadır. Kültürlerin kendi içinde ya da farklı bir kültür ile arasında gerçekleşen her türlü bilgi alışverişinin sonucunda kültürel açıdan yeni melez yapılar ortaya çıkmaktadır. Müzik sanatında, özellikle ses kayıt teknolojilerinin gelişmesi ile ortaya çıkan teknik açıdan özgürlük durumu beraberinde melez müzik formlarının oluşma sürecini getirdiği görülmektedir. 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan elektronik müzik, müzik içerisinde katmanlı yapılar oluşturulmasına imkân tanıyarak iki farklı yapının aynı form içerisinde iç içe kullanılmasına uygun bir ortam meydana getirmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; farklı müzik kültürlerinin ya da formlarının bir arada kullanıldığı elektronik müzik alanında kültürel melezlik olgusu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, müziklerinde elektronik müzik ile farklı kültürlerle ait müzikleri veya olguları bir arada kullanan çok kültürlü bir müzik yapısına sahip DJ İpek ve Mercan Dede örnekleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzikte melezleşme, kültürel melezlik, elektronik müzik, DJ İpek, Mercan Dede.

Abstract: Today, especially in the light of developments in the field of communication Technologies, the mobility between cultures has been moved out of the concepts of time and space. Culturally new hybrid structures emerge as a result of all kinds of information exchange that takes place within cultures or with a different

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Sorumlu Yazar: Ümit Kubilay CAN

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. Corresponding Author: Ümit Kubilay CAN

culture. It is seen that the state of technical freedom in the art of music, especially with the development of sound recording Technologies, brought the formation of hybrid music forms with it. Electronic music, which emerged at the beginning of the 20th century, created an environment suitable for the use of two different structures in the same form by allowing the creation of layered structures in music. In this context, the aim of this study is; In the field of electronic music, in which different musical cultures or forms are used together, the concept of cultural hybridity has been studied. Within the scope of the study, the examples of DJ İpek and Mercan Dede, who have a multicultural musical structure that use electronic music and music or facts belonging to different cultures, were discussed.

Key Words: Hybridization in music, cultural hybridity, electronic music, DJ İpek, Mercan Dede.

GİRİŞ

Günümüz küreselleşme koşullarının bir sonucu olarak kültürel yapılar eskiden olduğundan daha fazla birbirleriyle, alış-veriş veya değiş-tokuş şeklinde etkileşim içerisinde olmaktadır. Toplumların içerisinde bulunduğu gündelik yaşamın her alanında görülen küresel ağların meydana getirdiği bu hareketlilik, özellikle kimliklerin ve tüketim tarzının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Kültürler arasında meydana gelen bu etkileşime, özellikle gelişmekte olan teknolojik araçların iletişim ve ulaşım alanlarında kullanılması büyük ölçüde olanak sağlamaktadır. Böylelikle dünyanın her köşesinde hızlı bir şekilde dolaşmakta olan veriler sayesinde kültürler arasındaki bilgi paylaşımı giderek hızlanmaktadır. Kültürler arası iletişim ve küreselleşme içerisinde günümüz sanatının yapısı da gün geçtikçe daha fazla melez formlara doğru dönüşmektedir.

Sanatın bütün disiplinlerinde yer alan sanatçılar için, tarih boyunca yeni ve orijinal olanı aramak önemli bir hale gelmiştir. Sanatçılar bu arayış içerisinde estetik açıdan özgün olanı elde etmek için birçok yeni yöntem veya söyleme başvurmuşlardır. “Besteciler yeni üretim alanlarına kimi zaman soyutlama yoluyla, kimi zaman da var olanı daha karmaşık hale getirerek ulaşımlardır” (Demirel, 2013: 387). Günümüzde farklı kültürlerin birbiri arasında etkileşimin giderek artması sonucunda melez müziklerin oluşması kaçınılmazdır. “Popülerleşme ve endüstrileşme, geleneksel ve kente özgü popüler müzik türlerini birbirini harmanlayarak türleri kendi içlerinde değişime uğratar, böylelikle melez yapılar ortaya çıkar” (Öztürk, 2019: 2). Müzik sanatındaki melezleşme olgusu tıpkı diğer sanat formları ve kültürel melezleşmeler (din, dil, kimlik vb.) gibi tarihsel süreç içerisinde meydana gelmiştir.

20. yüzyılın başlarından itibaren gelişmekte olan müzik teknolojileri sayesinde yeni sentezleme yöntemleri oluşmaya başlamıştır. Müzik sanatında bu sentezleme yöntemlerinin kullanımıyla oluşan melez müzik formlarına, günümüzde elektronik müzik alanında sıkça rastlamaktayız. Bu çalışma, kültür kavramı üzerinden, küreselleşme ve teknoloji ile etkisini arttıran kültürel melezlik olgusunun, elektronik müzik alanında ortaya çıkan örnekleri üzerinde durmayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın amacı elektronik müziğin teknik imkanlarını kullanarak

farklı kültürel olgular ile yeni türsel melezliğin nasıl oluşturulduğunu anlamaktır. Araştırmanın odağını elektronik müzik alanında çalışmalar yapan aynı zamanda yurtdışında yaşayan DJ İpek İpekçioğlu ve Mercan Dede oluşturmaktadır. Bu müzisyenlerin ürettikleri eserler tamamen aynı olmasa da eserlerinde yerele ait olan müzikal formları ve temaları elektronik müzik alt yapısı ile sentezleyerek kendi müziklerini oluşturmaları açısından benzerlikler barındırmaktadır.

Melezleşme

Toplumsal ya da bireysel olarak her kültürel yapının birbirleri arasında düşünceler, davranışlar ve duygular aracılığıyla bilgi aktarımı yapması kaçınılmazdır. Kanık, melez kültürlerin oluşmasını, bilgi teknolojilerinin bilgileri hızlı bir şekilde sunmasının bir sonucu olarak görmektedir (2016: 238). Kültürler arasındaki bu etkileşimin sonucunda yeni çok kültürlü toplumsal yapılar ortaya çıkmaktadır. “Mezlik kavramı, ırkçı teorilerden ve genetik anlamda karışımı ifade eden anlamlardan kültürel çerçeveye aktarılmasının ardından özellikle melezliği meydana getiren oluşturucuları bağlamında küreselleşme ve göçle yakın etkileşim içerisinde” (Tanrıbilir, 2010: 1). Uluç ve Süslü’ye göre içinde bulunduğumuz küresel koşullar içerisinde, merkez-çevre, geleneksel-modern, kırsal-kentsel gibi ikili karşıtlıkların yerini melezleşmeye bıraktığı ve kültürel açıdan homojen toplumların yerini ise kültürel bakımdan çeşitlilik gösteren toplulukların aldığı görülmektedir (2017: 476). Said bütün kültürlerin birbirine dahil olduğunu ve hiçbirinin tek veya saf olmadığını söylemektedir (1994: 25). “Dünya kültürlerarası etkileşimin sürekli arttığı bir alan olarak melez kültürlerle gebedir” (Şenalp, 2016: 43).

“Basit tanımıyla karışımı ifade eden *Hybridity-Hibrid-Melez*; terimi orijinal olarak biyoloji bilimi kaynaklı olsa da 19. Yüzyılda dilbilim ve ırksal teorinin kullanım alanına girmiştir” (Tanrıbilir, 2010: 23). Mezlik kavramı anlam bakımından, kültürel olarak birbiriyle iç içe geçmiş olguların coğrafi, tarihi ve dil bilimi açısından çeşitliliği ile bu olguları anlamak için kullanılan çok sayıdaki yaklaşımı yansıtmaktadır. Bourse melezliği kültürel olgu olarak, kültürler arası alışverişi ve yolculuk deneyiminin oluşturduğu zihniyet evreni olarak tanımlamaktadır (2009: 18). Said kültürel deneyimler veya bütün kültürlerin özünün melez olduğunu savunmaktadır (1994: 58). Young ise; melezliği aynılık içinde farklılık yaratan aynı zamanda farklı olanı da basitçe farklı kılan bir yapı olarak tanımlamaktadır (1995: 24-25). Hutnyk melezliğin, kimlik oluşumunu çağrıştıran bir terim olduğunu aktarmaktadır (2005: 81).

Bu kavram birbirinden farklı iki biçim veya kimliğin birbiri ile kaynaşmasını içermesinden dolayı hem kültürler arasında hem de uluslar arasında sürekli oluşan kültürel temaslar melezliğin temelini oluşturmaktadır. Burke “melez biçimlerin tek bir karşılaşmadan ziyade çoklu karşılaşmaların bir sonucu” olduklarını söylemektedir (2011: 47). Kradiy ise; kültürel açıdan uluslararası temasın meydana gelmesini, medya programları gibi kültürel metaların ya da insanların göç yoluyla oluşturduğu hareketliliğin sonucu olduğunu söyler (2005: 5). Pieterse ortaya çıkan bu mezlik durumunun, hiyerarşik ilişkilerin bulanıklaşmasına, istikrarsızlaşmasına veya yıkılmasına neden olduğunu savunmaktadır (1994: 172).

Kültürel toplulukları oluşturan insanlar çeşitli nedenler ile karşılaşır ve aralarında oluşan alışveriş sonucu ortaya çıkan karışım yapılar melezliği oluşturur. Bozkurt melezliğin, kültürel açıdan yalnızca eş zamanlı hareket olmadığını bununla beraber hem geçmişteki hem de gü-

nümüzdeki kültürel deneyimleri paylaşmak olarak açıklamaktadır (2019: 102). “Tek ve aynı edime, gönüllü karşılıklılık içinde, her bir kişinin bir tür katılımıyla işleyen bir birlik. Melezlik diye adlandırdığımız kavram bunda özetlenir” (Bourse, 2009: 212). Selçuk insanların aynı anda birçok yerde bulunabildiği ve farklı kimliklere bürünebildiği bunun sonucunda bütün kimlikler ile bir potada eridiği ve melez kimliklerin ortaya çıktığını söylemektedir (2017: 61).

Marshall melezliğin en önemli özelliğinin ırksal ve etnik kimlikler açısından, kimliklerin saf olmadığı ve karışım, kaynaşma ve iç içe geçmenin bir sonucu olduğunu söylemektedir (1999: 406). Smith melezleşme kavramının kültürlerin ve yaşam tarzlarının karışımının sonucu olduğunu söylemektedir (2007: 311). Buğra’ya göre ise; melezlik kavramının sadece karışım ile tanımlamak yetersiz kalmaktadır (2011: 13). Bir karışımın melez olabilmesi için iki ögenin arasında ilişkilerin kurulması ve ilişkide olan iki ögenin de birbirlerini dönüştürme yetisine sahip olmaları gerekmektedir. Bundan dolayı, birbirinden farklı iki olgunun bir erime potasında karışması ile iç içe geçmesi ve birbirlerine ait özellikleri yok etmeden yeni katmanlı bir yapının oluşması melezliğin en önemli özelliği olarak görülmektedir.

Melezleşme kültürünü, toplumların aktif şekilde katılımıyla gerçekleştirdiği kendilerine ait sentezlerini ortaya çıkartma çabasının sonucu olarak görebiliriz. “Homi K. Bhabha’nın teorisi, kültürel sınırların birbirine açıldığı böyle bir alanın varlığına ve özelliklerini birleştiren ve farklılıklarını vurgulayan yeni bir melez kültürün yaratılmasına dayanmaktadır” (Milostivaya and Nazarenko, 2017: 181). 1994 yılında yayımlanan Homi K. Bhabha’nın ‘Kültürün Konumu’ metni için Tanrıbilir “sömürge bunalımının bir paradigması olarak melezliğin başlangıcını analiz etmektedir” demektedir (2010: 269).

Özaras melezleştirme kavramını; kültür, dil, sanat gibi alanları birbiri içerisinde karıştırıp melez bir hale getirme süreci olarak tanımlamaktadır (2019: 844). Bu melezleşme sürecini Burke ise; “insan eserleri, pratikleri ve temsillerindeki sembolleştirmeler ya da somutlaştırmaların bir ifadesi” olarak açıklamaktadır (2011: 21). “Melezleşme, sadece sömürge sonrası söylemin içerisinde kalmayarak, kültürel etkileşimlerin, yeni formların doğurduğu her alanda kendini göstermiştir” (Saral, 2020: 244). Bu doğrultuda, küreselleşen dünyamızda melezleşme süreci sanattan kültürel anlatım ifadelerine kadar her alanda bütün kültürel ilişkiler içerisinde hızlanarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak geldiğimiz nokta itibarıyla kültürel alanda ortaya çıkan bütün ürünlerde, belirli bir kültüre ait olan veya tek bir hâkim kültürün değil melez karakterlerin özelliklerini taşıdığı gözlemlenmektedir.

Kültürel Melezlik

Kültürler arasındaki sınırlar nerdeyse yok denecek kadar az olan günümüz koşullarında melezleşme her alanda görünür hale gelmektedir. Her geçen gün küreselleşme koşullarının ve bununla beraber iletişim araçlarının hızla gelişmesinden dolayı farklı kültürel özellikleri taşıyan insanlar arasındaki iletişim daha da önemli hale gelmektedir. Bozkurt’a göre; sınırların ortadan kalktığı, göçün ve diaspora yaşamının arttığı bir çağda melezlik gündelik yaşam içerisinde kendini göstermektedir (2019: 101). Holton kültürel melezleşme fikriyatının, din, edebiyat, müzik gibi olgulara başarılı şekillerde uygulandığını söylemektedir (2013: 72). “Kültürel melezlik örnekleri her yerde, yalnızca yeryüzünün her köşesinde değil, birçok kültür alanında -

bağdaştırmacı dinlerde, eklektik felsefelerde, karışık dillerde veya mutfaklarda ve mimarlık, edebiyat ya da müzikteki melez stillerde- bulunuyor” (Burke, 2011: 31). Tanrıbilir kültürel melezleşmenin gelişen teknoloji sayesinde mekân ve zaman değişimi olmadan da gerçekleştiğini aktarmaktadır (2010: 21). Bourse melezliğin, çoksesli bir dünya anlayışını yansıttığını ve bu sayede bir kültürün temas ettiği birçok alanın görülebildiğini söylemektedir (2009: 18).

Robertson, “Küreselleşme” isimli kitabında kültürel melezleşmeyi, toplumsal yapıların kendilerine ait kültürlerin farklı toplumlar ile diyalektiğinin ürünü olarak açıklamaktadır (alın-tılayan Çaycı ve Karagülle, 2016: 576). Tanrıbilir ise; kültürel melezlik kavramını farklı yapı ve kökenlerden doğmuş bir kültür veya kültürel element olarak açıklamaktadır (2010: 29). Hutnuyk melezliğin kültürel alışverişlerde her türden yaratıcı angajmanı çağrıştırdığını söylemektedir (2005: 83). Pieterse Asya, Afrika, Amerika ve Avrupa kültürlerinin karıştırılmasına atıfta bulunarak, küresel kültürün bir karma oluşturulması olarak tanımlamaktadır (1994: 175-176). “Kültürel etkileşimin yeni biçimleri, kültür ürünlerinin ve fikirlerin iletişim teknolojileri yoluyla yayılması ve aynı zamanda insanların, sermayenin ve ticaretin gittikçe artan akışkanlığı ile oluşur” (Schroeder, 2007: 37). Ritzer yerelden veya küresel kültürden farklı olarak yeni ve benzersiz melez kültürlerin üretiminin bir sonucu olarak kültürlerin karışımı vurgusunu yapmaktadır (2010: 255). Bu doğrultu ile bakıldığında; kültürel olarak melezleşme süreci farklı kimliklerin birbirleri arasındaki müzakere sürecini nitelendirmektedir. Bu müzakere sürecinin ardından çok kültürlü ya da katmanlı kültürel yapıların ortaya çıktığı görülmektedir.

Küresel kültürlerin yerel kültürler ile temas halinde olması, homojen ve melez olan yeni kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kanık kültürel melezleşme kavramını küreselleşmenin etki etmesi sonucu yaratıcı yeni süreçlerin oluşmasının kanıtı olduğunu savunmaktadır (2016: 239). Baumann bu görüşün aksine kültürel melezleşmenin küreseller açısından yaratıcı ve özgür bir deneyim olduğunu buna karşın kültürel açıdan yerel toplulukları güçsüzleştirdiğini savunmaktadır (2010: 103). Burke de bu denli hızlı melezleşmenin kültürel sonucu olarak bölgesel geleneklerin ve yerel kökenlerin yitirildiğini savunmaktadır (2011: 24).

Tanrıbilir kültürel melezleşmenin oluşumunda teknolojik gelişmelerin iletişim olanaklarını daha da kolaylaştırmasının sonucunda bireylerin farklı kültürlerden göstergelerle karşılaşmasının öneminden bahsetmektedir (2010: 66). “Yakın geçmişte gündeme gelmiş olan sanatın halen yaşamakta olup olmadığı tartışmaları sonrası, bugün küreselleşmenin sanatı değiştirmiş olduğu ve bundan böyle bu farklı yapının süregideceği noktasına gelinmiştir” (Oğuz, 2015: 72). Selçuk bu durumdan sanatın ve sanatçının da etkilendiğini sanatsal üretimlerde görülebildiğini söylemektedir (2017: 69). Bu noktada, kültürel melezleşmenin sanatın her alanında geçmişten günümüze teknolojinin de etkisiyle ivme kazanarak, farklı kültürel oluşumların birbirini etkileyerek ortaya çıktığı görülmektedir.

Kültürel melezleşmenin sanat alanındaki mükemmel bir örneği müzik dünyasında bulunabilir. 19. Yüzyılın sonlarında Edison tarafından sesleri kaydetme ve tekrar oynatma işlevini yerine getiren fonografin icadıyla, sesler kaydedilip yer değiştirebilme özelliği kazanmıştır. Bu süreç teknolojinin gelişmesiyle *vinil* plakların ardından CD'lere, *iPod*'lara ve en sonunda cep telefonları gibi gelişmiş teknolojilerin yaratılması, cebimizde bir zamanlar çok ağır olan binlerce

albümü taşımamıza izin vermektedir. Ritzer bu gelişimin sonucunda seslerin dünyanın her yerine taşındığını ve internet üzerinden farklı kültürlere sahip insanlar ile müzik alışverişi yapmanın olanaklı hale geldiğini söylemektedir (2010: 12).

Müzik Sanatında Melezleşme

Yirminci yüzyılda müzik teknolojilerinin ve iletişim araçlarının gelişimi ile müzik sınırlı bir çevrede kalmayıp bu araçlar sayesinde çoğaltılıp bütün dünyaya yayılma imkânı bulmuştur. Günümüzde ise müzik üretmek ya da dinlemek yer, zaman, mekân gibi kavramların ötesine geçmiştir. “Müzikte bu durumun yansımaları ise, dünyanın herhangi bir yerinde -teknolojik olanaklarla- yaptığı bir müzik parçasını tüm dünyaya -yine- teknoloji aracılığıyla ulaştırabilmesinde görüyoruz” (Gölebakar, 2005: 51). Gürkan günümüz müziğini; “kültürel ve tarihsel açıdan hiçbir ortak geçmişi bulunmayan insanların müziği” olarak tanımlamaktadır (2016: 1446). “Caz, reggae, salsa, hatta bu yakınlarda ortaya çıkan *Flamenko-Rock* ve *Afrika-Kelt-Rock* gibi böylesi melez form ve tarz örneklerinin bulunduğu müzik alanında bu süreç özellikle çok belirgin. Bu işe çok uygun olan mikserin de aralarında bulunduğu yeni teknolojinin bu tür bir melezleşmeyi kolaylaştırdığı ortada” (Born and Hesmondhalgh, 2000: 22). Müziğin sınırlarını geçmiş zamanlarda kültürler ya da yerel alanlar belirlemekteydi. Fakat günümüzde kitle iletişim araçları ve göçlerin etkisiyle herhangi bir müzik dünyanın her yerine dağılabildiği görülmektedir.

Kültürel melezleşmenin en iyi gözlemlendiği alanlardan biri de müzik sanatıdır. “Müzik, melezleşme örnekleri bakımından özellikle zengin bir repertuar sunuyor” (Burke, 2011: 45). Uluç ve Süslü melez müziklerin ortaya çıkmasını anlamın ve temsilin birbirleri ile etkileşiminin ve alışverişinin sonucu olduğunu açıklamaktadırlar (2017: 485). “Başka müzikleri duymamış hiçbir müzik kaldı mı?” sorusunu soran Hall ardından modern popüler müziklerin bir geçit olduğunu ve melezin, diasporanın ve göçmenliğin estetiği olduğunu söylemektedir (2014: 150). Küçükebe’ye göre; çalgılar veya çalgıların tınları, kültürel bağlamda siyasal ve kültürel farklılıklara işaret ederek de melezlik meydana gelebilir (2013: 127). “Melez müzik kavramı, değişkenliğin ve yeniden yorumlanmanın beraberinde getirdiği bir konum farklılığını da ortaya koymaktadır” (Saral, 2020: 240). Çalışmasında Tepecik Filarmoni Orkestrası’nın ‘İlle de Mozart Olsun’ projesini inceleyen Mutlu bu tarz melez projelerin “kimliğin farklı boyutlarda bir müzakeresi” ve bazı simgeler aracılığıyla gerçekleşen müzakereler sonucunda sınırların dinamik olarak oluştuğunu açıklamaktadır (2015: 5).

Said müzikte melezleşme durumuna, Verdi’nin Aida operasını örnek verir ve bu eser için opera formunun kendisi gibi, kültür tarihine eşit derecede ait olan melez ve kökten saf olmayan bir çalışma olduğunu söylemektedir (1994: 114). “Claude Debussy Java’nın ‘*gamelan*’ müziğinden etkilenirken hem Albert Roussel hem de Delega, Hindistan’ı ziyaret etmiş ve oradaki müzik gelenekleriyle ilgilenmişlerdi” Burke (2011: 45-46). Türkiye’de Flamenko gitar ile icra edilen örnekleri inceleyen Öztürk “Flamenko formunun farklı geleneksel ya da çağdaş müzik türleriyle oluşturduğu melez bir form” olduğunu söylemektedir (2016: 413). Dursun müzik sanatında kültürler arası melezleşmeye örnek olarak; gelenekçilik, muhafazakarlık ve aile gibi

² Endonezya’nın Java ve Bali adalarına özgü, vurmali çalgılardan oluşan orkestra. (Burke, 2011: 45)

kavramları işleyen bununla beraber İngilizce, Almanca, Türkçe ve Arapça dillerinde eserler üreten İslami *hip-hop* gurubu olan CoTU'yu vermektedir (2016: 220-221). Gilroy ise; '*hip-hop*' un müzikal bileşenlerinin, 1970'li yıllarda Jamaika'daki müzik kültürünün taşındığı Güney Bronx'un sosyal ilişkileriyle beslenen melez bir biçimi olduğunu belirtmektedir (1993: 33).

"Elektronik müzikte hem müzisyen hem de dinleyici bağlamında 'anonimlik', kimliğin öneminin olmadığı bir yapı, DJ'ler arasında hiyerarşinin olmaması durumu bu müziğin çıkış sürecinin temel yönelimleridir" (Gölebakar, 2005: 52). 1990'lı yılların ortalarında, Londra'nın gece kulüplerinde İngiliz Güney Asyalı DJ'lerden oluşan "*Asian Underground*" olarak adlandırılan müzik sahnesini Saha "Hint müzik unsurlarını davul ve bas gibi elektronik dans türleriyle birleştiren benzersiz ve yenilikçi bir ses" olarak tanımlamaktadır (2011: 437). Güney, Pekman ve Kabaş melez bir müzik olan '*Tekno-hiphop*' türünün ortaya çıkmasına, protest göçmen müziği olan *hip-hop* müziğinin piyasa içerisinde yer edinmek için daha küresel olan *tekno* müziği ile ilişki kurmasının neden olduğunu söylemektedir (2013: 264). Bu bağlamda; teknolojinin kazandırmış olduğu olanaklar sayesinde melez müzikler yaratmak için elektronik müziğin sanatçılar için özgürleştirici bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Elektronik müzik hem yeni sesler yaratmak hem de farklı formları ve olguları bir araya getirmek için önemli bir araç olmaktadır.

Mercan Dede ve DJ İpek

Kültürel melezlik olgusuna ait çok kültürlü yapı, etnik kültür unsurlarını teknolojik imkanlar ile harmanlayarak yeni melez formlar oluşturan elektronik müzik alanında net bir şekilde görülmektedir. İçerik ve yapısal açıdan melez müziklerin ortaya çıkması ve teknoloji sektörünün göstermiş olduğu gelişimin sonucu doğru orantılıdır. Elektronik müziğin içerdiği bu melez formlar incelendiğinde, Doğu mistik geleneği ile Batı çağdaş müzik tınlarının, geleneksel ile modern anlayışın ve eski ile yeni müziğin beraber kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda müzik üretimleri ve performansları açısından elektronik müzik türü içerisinde melez bir yapı oluşturduklarından dolayı Mercan Dede (Arkin Ilıcalı) ve Dj İpek (İpek İpekçioğlu) araştırmanın odağı haline gelmiştir.

Mercan Dede (asıl ismiyle Arkin Ilıcalı), uzun yıllardır Kanada'da yaşayan Türk asıllı DJ, besteci, ney ve bendir icracısıdır. Aynı zamanda geleneksel bir Türk güzel sanatı olan ebru ve fotoğraf sanatıyla da ilgilenmektedir. Mercan Dede internet sitesinde yer alan biyografisinde yaptığı müziği "bir yandan elektronik yapıyorum, diğer taraftan da bu gerçekten akustik ve geleneksel müzik"³ olarak anlatmaktadır. Mercan Dede'yi Akman; "Tasavvuf müziğinin geleneksel formlarını çağdaş elektronik müziğin teknik olanakları ve sesiyle birleştiren Türk DJ ve müzisyen" olarak tanımlamaktadır (2008: 9). Dursun Mercan Dede'nin üretimlerini, Sufi ve Mevlevi felsefesinden etkilenen elektronik alt yapı müzikler olarak görmektedir (2016: 215). "Sufizmi ele alışı, tekke temelli bir müzik pratiğinde çıkarılabilecek bir yaşam yaklaşımı olarak maneviyat anlayışını yansıtır" (Senay, 2014: 422).

Mercan Dede'nin eserlerinde; Sufi felsefenin temelinde duran klasik veya folklorik sa-

³ URL-1

natlar ile elektronik arasında ortaya çıkan karşıtlık durumu melezliğe vurgu yapmaktadır. Gölebakar Dede'nin besteleri için; "Sufi müziğinin, doğayla evrenin ritimlerine getirdiği mistik boyutu 'isimsiz' müziğinde yansıtıyor" yorumunda bulunmaktadır (2005: 47). Küçükebe, Mercan Dede'nin eserlerinde 'ney' çalgısını tasavvuf müziğindeki kullanımının dışında elektronik altyapılar ve görsel efektler ile sunmasıyla sabit anlam kalıplarını ve sınırlarını aştığına dikkat çekmektedir (2013: 126). Pierce Mercan Dede'nin müziklerinde tasavvuf müziğine ait enstrümanları kullandığını ve daha sonra yeni bir dokunuş eklemek için bu enstrümanları elektronik sesler ile karıştırdığını söylemektedir (2015: 17). Mercan Dede'nin etnik yapıya sahip tasavvuf müzik kültürünü farklı bir tasarım ile yeniden yorumlaması dinleyiciler tarafından kültürel bağlamda sınırların yeniden çizilmesine olanak sağlaması açısından önemlidir.

Mercan Dede, Mevlevi ve Sufi anlayışı simgeleyen enstrümanlar, imgeler ve söylemleri elektronik müzik alanında belirgin bir şekilde kullanmaktadır. Dede bu yönüyle dergahlardan yükselen tınları Batı dünyasına elektronik sesler aracılığıyla ulaştıran bir köprü gibi görülebilir. Mercan Dede müziği ile mistik, ruhani ve organik olan kültürel yapı elektronik müziğin sentetik yapısı içerisinde yeni melez bir kültür oluşturmaktadır. Mercan Dede'nin, "Sufi Dreams", "Journeys of a Dervish" ve "Seyahatname" isimli albümlerinde sufi geleneğine ait müziğin farklı kültürden müzisyenler tarafından icra edilmesi çok kültürlü yapı özelliği taşımaktadır. Kültürel melezliğe ait çok kültürlü yapıyı sadece Mercan Dede'nin müziğinde değil sahnedeki performansında da görmek mümkündür. Bu duruma, Mercan Dede'nin sahnesinde Kanadalı dansçı Mira Burke tarafından gerçekleştirilen Mevlevi semasının modern bir yorumuna yer vermesi örnek olarak verilebilir.

Mercan Dede'nin "Dünya" isimli albümünü incelendiğinde; Azam Ali'den Sabahat Akkiraz'a, Kanadalı şair Jeff Bien ile Türk şair Mahir Karayazı'ya kadar kültürel açıdan geniş bir yelpazeden sanatçı ile çalıştığı gözlemlenmiştir. Yine aynı albümde Mahatma Gandhi'ye ait 6 dakika 3 saniyelik konuşma kaydı ile Hindistan'da kaydedilmiş seslerin beraber kullanılması dikkat çekmektedir. Mercan Dede albüm içerisinde yer alan 'Gün Doğumu' isimli bölümde yoğun arabesk tınlar kullanmasını şu şekilde açıklamaktadır:

"Bizler o kadar uzun süre belli alt kültürleri aşağıladık ve dışladık ki... elit bir sanat, elit bir müzik var, onun aşağısında bir müzik dinlersen sanki hemen toplumun başka bir kesimine kaymışsın gibi olur. Benim içinse Beyoğlu'nu, İstanbul'u ilginç, çekici kılan şey şu; bir yere gidiyorsun *Daft Punk* gecesi var, yan sokakta türkü barda halay çekenler... Bazen müzikaliten, sanatsal kaygılardan evvel kültürel yapıya bakmak gerek."⁴

Mercan Dede'nin durumunda, bu tür kültürel çoğulculuk anlayışını mümkün kılan bir başka etkin ve merkezi kavram ise, 'evrensel' olarak görülen ortak temalar ve motifler öneren belirli bir anlatıdır. Değirmenci'ye göre; sufi tarikatların sembolik evreninde önemli işlevlere sahip 'vecd'⁵ kavramı, belirli bir kutsallıkla açık bir ilişki olmaksızın 'trance' müzik tarzında

⁴ URL-2

⁵ TDK'ye göre kendinden geçecek kadar coşmak, bir şey karşısında sonsuz heyecan duymak. (URL-3)

melez bir versiyon olarak ortaya çıkmaktadır (2008: 172). Mercan Dede'nin müziğinde de Mevlevi ritüellerindekiyle benzer bir trans evreni işitsel ve görsel olarak yaratıldığı net bir şekilde görülmektedir.

İpek İpekçioğlu, Almanya'da yaşayan Türk asıllı DJ, müzik yapımcısı ve aktivist gibi farklı kimliklere sahip uluslararası tanınırlığı olan bir müzisyendir. Dj İpek internet sitesinde "Eklektik Berlinistan"⁶ olarak tanımladığı tarzı ile geleneksel müzik türleri olan halk müziği, Balkan müziği, oryantal ile *house*, Berlin *minimal-techno* gibi elektronik müzik türlerini harmanlamaktadır. Dj İpek, doksanlı yılların ortalarında çok katmanlı halde bulunan Berlin kulüp kültürünü değiştirmeye başlamıştır. Eklektik müziği ve karakteristik karışımları, o dönemde şehrin kulüplerinde ve gece hayatında ortaya çıkan yeni tarzın temelini oluşturmuştur.

İpekçioğlu, farklı kültürden insanları, dilleri veya enstrümanları elektronik müzik temeline karıştırarak yeni melez bir form ortaya çıkarmaktadır. Dj İpek bu yönüyle özellikle Berlin kulüplerinde alışılmışın dışına çıkarak çok katmanlı ve heterojen bir yapı oluşturmaktadır. Bu duruma; Viyana'da dünyaya gelmiş geleneksel Türk kültürüne ait bağlama enstrümanı icra eden Petra Nachtmanova ile Dj İpek'in Pir Sultan Abdal'a ait "Ötme Bülbül Ötme" isimli eseri elektronik alt yapı ile sentezlemeleri, örnek teşkil etmektedir. Dj İpek'in Hakan Vreskala ile "Bir Çift Turna" isimli türküyü elektronik müzik ve 'çağlama' isimli bağlama ve gitarın karışımından ortaya çıkan melez bir enstrüman ile yeniden sentezlemesi kültürel melezliğe vurgu yapmaktadır. Yine Dj İpek'in elektronik alt yapı ile "*Berf û Zin*" isimli eseri karıştırması müziklerinin içerisinde bulunan çok kültürlü yapıyı yansıtmaktadır.

Dj İpek'in müziğinde, stil, tempo veya tür açısından herhangi bir sınırlandırılma olmadığı görülmektedir. Dj İpek farklı kültürlerle ait olan müzik formlarını, sanatçıları, imgeleri ve dilleri bir arada kullanarak kültürel sınırları ortadan kaldırmaktadır. Örneğin; Dj İpek'in "*Import Export A La Turka – Turkish sounds from Germany*" albümünde Türkçe, Almanca, İngilizce ve Kürtçe dillerinde *hiphop*, *rock*, *pop*, *türkü* ve elektronik gibi birbirinden farklı türde müziği bir araya getirmiştir. Birbirinden farklı kültürlerle ait olguları yeni bir form içerisinde eritmek melezlik ile ilgili bir durumdur. Dj İpek, müziğinde sık sık yer alan bu melezlik durumunu şu şekilde açıklamaktadır:

"Müziğime 'Eklektik Berlinistan' diyorum. Bir yandan Berlinli bir yandan İstanbullu olduğum için ve 'İstan' Hindistan gibi bir ülkeyi temsil ediyor. Berlin de kültürel faunasıyla benim için bir manzara. Yaptığım *sound* her zaman Türkiye'den gelen müziğe gönderme yapıyor. Gelenekselden deneysel elektronik seslere, *FolkelektroFusion*, *psychedelic Anatolian*, *MiddleEasternFunk / Pop* ve *GypsyFunk*'ın melez bir karışımı."⁷

Netice itibariyle, Mercan Dede ve Dj İpek'e ait müzik eserleri incelendiğinde kültürel melezlik olgusu bağlamında farklı kültürler arasında oluşan kültürel alışveriş örnekleri görülmektedir. Bu durum dinleyiciler arasında da farklı kültürlerden insanların bir arada bulunma-

⁶ URL-4

⁷ URL-5

sına ortam yaratabilir. Farklı kültürler arasındaki etkileşimi ve alışverişi sağlayabilecek olan bu ortam yeni melez kültürlerin ortaya çıkmasına da olanak tanınması açısından önem arz etmektedir.

SONUÇ

Günümüz küreselleşme koşullarında müzik sanatı, kültürel olarak etnik kimliklere ait olguları kapsayan bir alan yaratmaktan çıkarak daha kapsamlı yeni işlevlere büründüğü görülmektedir. Müzik sanatı, melezleşme, kültürlerarası değiş-tokuş ve karışım gibi kavramlar ile iç içe geçerek yeni misyonlar üstlenmektedir. Müzik formlarındaki melezleşme sürecinin, iki farklı müzikal form veya biçim arasında sesler, enstrümanlar ya da olgular aracılığıyla gerçekleştiği görülmektedir. Kültürel açıdan müzikteki bu değişim sürecini, teknoloji alanındaki gelişmeler sonucunda hızla gelişen kültürel temaslar ile oluşan melezleşme olgusunun arttırdığı gözlemlenmektedir.

Kültürel melezleşmenin görüldüğü en tipik alanlardan biri olan göçmenlik olgusunun kültürel alışveriş için uygun bir ortam oluşturduğu söylenebilir. Çalışmamızın örneklemini oluşturan iki müzisyenin de uzun yıllardır farklı ülkelerde göçmenlik deneyimini yaşadığı bilinmektedir. Örnek müzisyenlerin ürettiği eserler incelendiğinde çok kültürlü yapılaraya sahip oldukları ve bunun en önemli sebebinin ise göçmenlik kavramı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda; içerisinde birçok farklı unsuru birlikte barındıran melez müziklerin, göçmenlik deneyimi yaratan ortamlarda daha hızlı ortaya çıktığı görülmektedir.

Elektronik müzik kültürünün, melez müzik formlarının ortaya çıkma sürecinde kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmektedir. Elektronik müzik alanında görülen melez müzik örnekleri teknik imkanlar sayesinde tek bir karışımdan ziyade çoklu karışımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; "sample" (ses örnekleri) yapıları kullanarak ya da yeni sesler üreterek farklı kültürlerle ait müzikleri elektronik müzik temelinde bir araya getirmek mümkün hale gelmektedir.

Sonuç olarak, elektronik müzik alt yapısıyla beraber kültürel veya dilsel olarak farklı etnik guruplara ait müzik türlerinin iç içe geçmiş formlarını görmek mümkündür. Elektronik müzikteki melezliğin, kökleri Doğu mistisizmine ve geleneksel kimliklerin müziğine dayanan tınlar, çalgılar veya imgeler ile Batı dünyasına ait olguların harmanlanmasının bir sonucu olduğu gözlenmektedir. Ortaya çıkan bu melez müzik formlarında farklı kültürlerin birbirlerine ait özellikleri yok etmeden bir arada buldukları ve bu yönüyle kültürel melezlik olgusuna vurgu yaptıkları sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

Akman, K. (2008). Sufism, Spirituality and Sustainability: Rethinking Islamic Mysticism Through Contemporary Sociology. *Comparative Islamic Studies*, 4 (1/2), 1-15.

Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları* (Çev.: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Born G. and Hesmondhalgh, D. (2000). *Western Music and Its Others Difference, Representation, and Appropriation in Music*. London: University of California Press.
- Bourse, M. (2009). *Mezlezliğe Övgü* (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bozkurt, V. (2019). *Küreselleşme ve Kültür, Kültür ve Toplum İçinde*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayını.
- Buğra, S. (2011). Mimari Mezlezlik Yerelin Kendini "Yeni"den Tanımlaması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Burke, P. (2011). *Kültürel Mezlezlik* (Çev.: M. Topal). İstanbul: Asur Yayınları.
- Çaycı, B. ve Karagülle, E. A. (2016). İletişimin Dijitalleşmesi ve Kültürel Mezlezleşme. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (12), 570-586.
- Değirmenci, K. (2008). Turkish World Music: Multiple Fusions and Authenticities. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Middle East Technical University, Ankara.
- Demirel, E. (2013). Müzikte Postmodernizm. *NWSA-Fine Arts*, D0141, 8 (4), 379-388.
- Dursun, I. I. Z. (2016). Uluslarötesi Birlikten Ecdada: Türkçe Sözlü İslami Hip-Hop. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3 (1), 207-227.
- Gilroy, P. (1993). *The Black Atlantic Modernity and Double Consciousness*. London & New York: Verso Books.
- Gölebakar, S. (2005). 20. Yüzyıl Kültürel Alanında Avangard Sonrası Müzikteki "Aradalık"lar Arkın Ilıcalı (Mercan Dede) ve Müziği Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güney, S., Pekman, C. ve Kabaş, B. (2013). Sokaklardan "Club"lara: Alman-Türk Gençliğinin Müzik Serüveni. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (27), 251-271.
- Gürkan, B. (2016). Küreselleşmenin Müziği-Müziğin Küreselleşmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (44), 1446-1457.
- Hall, S. (2014). Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik. *Mülkiye Dergisi*, 38 (2), 133-150.
- Holton, R. (2013). Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları (Çev.: K. Karaman). *Sosyoloji Konferansları*, 47 (1), 59-75.
- Hutnyk, J. (2005). Hybridity. *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1), 79-102.
- Kanık, İ. (2016). Küreselleşme Sürecinde Kültürel Mezlezleşme Örneği Olarak Yemek Kanalları ve Programları. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi*, 22 (86), 237-258.
- Kraidy, M. M. (2005). *Hybridity, or the Cultural Logic of Globalization*. Philadelphia: Temple University Press.

- Küçükebe, M. (2013). Etnomüzikolojide Çalgı Odaklı Çalışmalar ve Kültürel Bağlamıyla Çalgı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5 (5), 118-131.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev.: O. Akınhay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Milostivaya, A. and Nazarenko, E. (2017). Post-colonial Theory of Homi K. Bhabha: Translator's and Translatologist's Reflection. *Advances in Social Science. Education and Humanities Research (ASSEHR)*, (97), 181-186.
- Mutlu, K. (2015). Kültürel Melezlik Bağlamında Tepecik Filarmoni Orkestrası. *EÜ Devlet Konservatuvarı Dergisi*, (6), 1-12.
- Oğuz, E. (2015). Günümüz Sanatında Güncel Kesitler: Küreselleşmenin Sanata Etkileri, Postsanat, İlişkisel Sanat ve Temellük Sanatı Hakkında. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5 (2), 72-87.
- Özaras, M. E. (2019). Çağdaş Balkan Sanatı Örneklerinin Melezlik Kavramı Üzerinden Kültüralizm ve Çokkültürlülük Bağlamında İncelenmesi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 843-851.
- Öztürk, G. (2016). "Flamenko Geleneğinin Farklı Müzikal Dokular İçerisinde Var Oluş Süreci ve Biçimleri Bağlamında Türkiye Örneği", Uluslararası Müzik Sempozyumu "Müzikte Performans", Eds: Göğüş G. ve Varlı E. 408-416, 12-14 Ekim, Bursa.
- Öztürk, G. (2019). Geleneksel ve Modernite Dikotomisinde Türk Popüler Müzik Yapıları ve Melezlik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Pierce, A. (2015). Music and Islamic Reform. Senior Thesis: Music and Religious Studies, Linfield University, Portland.
- Pieterse N. J. (1994). Globalisation As Hybridisation. *International Sociology*, 9 (2), 161-184.
- Ritzer, G. (2010). *Globalization A Basic Text*. United Kingdom: Wiley-Blackwell.
- Saha, A. (2011). Negotiating the Third Space: British Asian Independent Record Labels and the Cultural Politics of Difference. *Popular Music and Society*, 34 (4), 437-454.
- Said, W. E. (1994). *Culture and Imperialism, Vintage Books*. New York: A Division of Random House, Inc.
- Saral, E. (2020). Kültürel Melezleşme Olgusunun Karadeniz Popüler Müziği Üzerindeki Görünümü. *Researcher: Social Science Studies*, 8 (1), 236-247.
- Scroeder, K. S. (2007). Küreselleşen Kulüp Kültürünün Ticari ve Kültürel Ağları: İstanbul Duruşu. Kiral, Pusch, Schöniğ ve Yumul (Ed.), *Cultural Changes in the Turkic World*, 1. Edition (s. 37-48) içinde. doi: <https://doi.org/10.5771/9783956506925-1>

- Selçuk, E. (2017). Sanatta Kültürel Melezleşme. *Tykhē Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2 (2), 57-70.
- Senay, B. (2014). The Fall and Rise of the Ney: From the Sufi Lodge to the World Stage. *Ethnomusicology Forum*, 23(3), 405-424.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram* (Çev.: S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınları.
- Şenalp, T. (2016). Gelenekselle Güncelin Sınırında Philip Glass ve Türk Müziği Üzerine Düşündükleri. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 2 (5), 43-50.
- Tarıncı, N. R. (2010). Reklamlarda Melez Kültür Kullanımı ve Değişen Sosyal Değerin Reklamlara Yansıması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uluç, G. ve Süslü, B. (2017). Kültürel Karşılaşmalar: Melez Müzikler. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 7 (3), 475-487.
- Young, C. J. R. (1995). *Colonial Desire Hybridity in Theory, Culture and Race*. New York: Routledge Press.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: <https://www.mercandede.com/music#2> (Erişim Tarihi: 04.04.2021).
- URL-2: Eroğlu, U. (2013, 18 Mayıs). “İnsanın Kökleri Yerde Değil Gökte”. <http://www.radikal.com.tr/hayat/insanin-kokleri-yerde-degil-gokte-1133921/> (Erişim Tarihi: 05.04.2021).
- URL-3: “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.04.2021).
- URL 4: <https://www.djipek.com/downloads> (Erişim Tarihi: 05.04.2021).
- URL-5: Esser, A. (2016, 2 Ocak). “Kein Bellydance: Zu Gast bei DJ Ipek”. <https://renk-magazin.de/zu-gast-bei-dj-ipek/> (Erişim Tarihi: 09.04.2021).